

Türkçe Metinlerde Adılların Dağılım ve İşlevleri

Ümit Deniz Turan
Anadolu Üniversitesi

1. Giriş

Bu çalışma Türkçe'deki gönderge ve metin işaret adıllarının (boş adıl, *o / onlar, bu / bunlar* ve *şu / şunlar*) dağılım ve işlevlerini incelemek amacıyla yazılmıştır. Bunu yaparken adıllara ilişkin kuramların öngörülerini yazılı metinlerden alınan verilerle sınanacak; gönderge ve işaret adıllarının dikkat odağını ne şekilde etkilediği tartışılacaktır.

2. Adıl Çözümleme Kuram ve Kuralları

2.1. Merkezleme Kuramı

Adıl çözümleme kuramlarından biri olan Merkezleme Kuramı —Centering Theory— (Grosz, Joshi ve Weinstein, 1983, 1995) yakın bağlantısı olan Odaklama Kuramı —Focusing Theory— (Grosz 1981) gibi tümcelerarası ve tümceiçi (Suri ve McCoy 1993) metin göndermelerini¹ incelemek amacıyla önerilmiştir. Her iki kuram da Grosz ve Sidner'in (1986) üç ögeli metin yapısı² kuramındaki dikkat odağını yansıtır. Dikkat odağı konuşucu ve dinleyicinin bir metin ilerledikçe dikkatlerini odakladıkları ve metin göndermelerini biriktirdikleri yapıdır. Dikkat odağı dinamik bir yapıdır; bir gönderge sözcelerde kullanıldığı sürece dikkat odağında kalır. Eğer bir kaç sözcede kullanılmazsa dikkat odağını terk ederek, yerini yeni göndermelere bırakır.

Merkezleme Kuramı yalnızca yerel metin bölümlerindeki göndermeleri inceleyecek bir araç sağlar; diğer yandan Odaklama Kuramı'nın kuralları yerel ve daha geniş ölçekli metin yapısını kapsamaktadır. Bu kuramlarda metnin yapısının çok katmanlı olduğu savı benimsenmiştir. Diğer yandan, Givón (1983) ve Ariel'in (1990) adıl çözümlemesi kuramlarında metin göndermelerinin dikkat odağını terk etmeleri adıl ve öncül arasında tümcelerin sayısı ile belirlenir. Bu öneri metnin çok katmanlı olan yapısını göz ardı ederek, düz bir metin yapısı görüşünü varsayar. Bu ise, gerçeği yansıtmamaktadır (bkz.Grosz 1981, Webber 1991, Fox 1987).

Fox (1987) adıl çözümleme kurallarında metin yapısının çok katmanlı olduğu görüşünü benimser. Ancak, hem Givón ve Ariel'in hem de Fox'un (1987) adıl çözümleme kuralları. Merkezleme Kuramı kuralları ile karşılaştırıldığında yeterli kesinlik ve matematiksel sağlamlık sağlamadığı için tercih edilmez nitelikte değildir. Diğer yandan, Merkezleme Kuramı kesin kuralları ile çıkarım yükünü en aza indirerek, adıl kullanımındaki çekirdek kuralları (default rules) açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu nedenlerle bu araştırmada öncülleri ad öbeği olan *o* ve *bu* adillerinin karşılaştırılmasında Merkezleme Kuramı kullanılacaktır.

Bu kurama göre her sözcede konuşucu ve dinleyicinin odaklandığı tek bir merkez ya da geriye-dönük merkez (Mg) (backward-looking center—Cb) vardır. Mg kavramı Reinhart'ın (1981) konu (topic) kavramına benzer ve sözcenin en çok ilgili olduğu öge olarak tanımlanır. Ayrıca her sözcede daha sonraki adiller için öncül olması olası Ad Öbekleri bulunur. Bunlar dikkat odağındaki belirgin (salient) olma derecelerine göre sıralanmışlardır ve bunlara ileriye-dönük merkezler (Mi), (forward-looking centers (Cfs))³. denir. Bir sonraki tümcedeki adilla eşgöndergeli olma olasılığı en yüksek olan ad öbeği olası merkezdir (Mo) (preferred center Cp) (Brennan, Friedman ve Pollard 1987). Mo, yani dikkat odağındaki en belirgin metin göndergesi genellikle tümcenin öznesidir (bkz. Grosz, Joshi ve Weinstein 1995). Bir sözcede bir önceki sözcenin Mo'su varsa o, bu sözcenin Mg'sidir. Eğer bir sözcede bir tek adıl varsa, o Mg'dir. Bir sözcede Mg adıl olduğu sürece bir başka adıl da bulunabilir. Yapılan araştırmalar vurgulanmayan ya da ses olarak ifade edilmeyen adılın en belirgin ögeye gönderge yapmak için kullanıldığını göstermektedir. Bu, adıl düşmeli dillerde boş adıl, diğer dillerde ise vurgusuz adıldır (bkz. Kameyama 1985, Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993, Turan 1995). Merkezleme Kuramında iki bitişik sözce arasındaki geçişler aşağıdaki kurallarla elde edilir:

Tablo :I Merkez Geçişleri

	Mg(Sn)=Mg(Sn-1)	Mg(Sn) Mg(Sn-1)
Mg(Sn) =Mo(Sn)	DEVAM	YUMUŞAK DÖNÜŞ
Mg(Sn) Mo(Sn)	İÇERME	TAM DÖNÜŞ

Mg= geriye-dönük merkez, Mo=olası merkez

Sn= Şu andaki sözce, Sn-1=Bir önceki sözce

Tablo (1)'de görülen geçişler aşağıda örneklerle incelenmiştir. Burada Ø işareti boş adılı göstermektedir:

1. a. Ø Şansölye olmadan önce de ailenin dostuymuş,
b. Ø 1933 ile 1944 arası da Festival'in Onur Konuğu. (Hızlan 13.8.97)
DEVAM

(1a) ve (1b)'nin geriye-dönük merkezleri aynı ve her iki sözcede de bu merkezler aynı zamanda olası merkez oldukları için buradaki geçiş DEVAM'dır. Yani dikkat odağındaki en belirgin öge sözü edilen ve boş adilla gönderge yapılan kişidir.

2. a. 1950'lerden sonra yükselen **Zeki Müren**, Türk müziği sevenlerin aradığını bilmeden bulduğu bir addı.
- b. Ø Demokrat Parti iktidarının yükselişinin şehirdeki zevki olarak da nitelendirebilir.
- c. **Onu** devlet değil, gene özel teşebbüs destekledi... (Hızlan 13.8.97)
İÇERME

(2a), (2b) ve (2c)'de merkez, söz konusu olan Zeki Müren'dir. (2c)'de sanatçı hala söz konusu olmasına rağmen artık en belirgin öge yani Mo değildir, çünkü özne *özel teşebbüs* ' tür. Bu yüzden (2b)'den (2c)'ye geçiş İÇERME'dir.

3. a. (**Kamran İnan**) koalisyonu savundu,du,
- b. Ø ona zemin hazırlamaya çalıştı,
- c. Ø partidaşı **Oltan Sungurlu'yu** kızdırdı.
- d. **Sungurlu** ne dedi? (Fişek 1.7.97) YUMUŞAK DÖNÜŞ

Örnek (3a), (3b) ve (3c) *Kamran İnan* hakkındadır. Bu gönderge hepsinde Mg ve Mo'dur, bu yüzden bu sözceler aynı merkeze DEVAM etmektedir. (3d)'de ise adil ile ifade edilmemiş olsa bile başka Mg olmadığı için Mg *Sungurlu* 'dur. Bu öge özne olduğu için aynı zamanda Mo'dur. Bu yüzden (3c)'den (3d)'ye geçiş bir merkezden bir başkasına YUMUŞAK DÖNÜŞ'tür.

4. a. Önemli olan onları (polisleri) okullarında iyi eğiten hocaları ve sonra yol gösterecek amirleri olmasdır.
- b. Böyle bir düzen yok. (Çölaşan 1.8. 1997) -TAM DÖNÜŞ

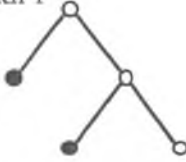
(4a)'da Mg *onları* ile ifade edilen "polisler"dir. Ancak, bu öge özne olmadığı için Mo değildir ve (4b)'de de Mo "böyle bir düzen"dir. Artık merkez içerilmemekte ve bir başkasına TAM DÖNÜŞ olmaktadır.

Merkezleme Kuramı öncülleri [+Ad Öbeği] olan metin göndermeleri için önerilmiş bir kuram olduğu için [-Ad Öbeği] öncüllü adılar için başka bir kuramdan söz etmek gerekir. Bu da aşağıda açıklanacaktır.

2.2. Metin İşaret Adılı Kuralları

Webber (1988, 1991) İngilizce'deki metin işaret adıllarının kullanımı ile ilgili olarak metin yapısı ağaçlarındaki Sağ Sınır (Right Frontier) Kuralı'nı önermiş, Turan (1997) bu kuralın Türkçe'de de *bu / bunlar* adıları için geçerli olduğunu savunmuştur. Bu okuyucu ve dinleyicinin dikkat odağını yansıtan Şekil (1)'deki gibi çok katmanlı bir metin yapısı ağacında (5)'teki kuralla ifade edilebilir:

Şekil 1

5. Sağ Sınır Kuralı: *bu* ve *bunlar* işaret adıllarının öncülleri Metin Yapısı Ağaçlarında sadece ve sadece en sağdaki sınırdaki bulunan boğumlardaki öğeler olabilirler (Turan 1997). Bu kural örnek (6)'da şu şekilde açıklanabilir:

6.
 - a. Türkiye büyüyor.
 - b. Türkiye çitayı yükseltiyor.
 - c. Türkiye iddiasını katlıyor,
 - d. Gerçekten büyük Türkiye'nin temellerini atıyor.
 - e. Bize, 700 yıllık bu muazzam maziye ancak **bu** yakışıır. (Özkök 1.8.97)

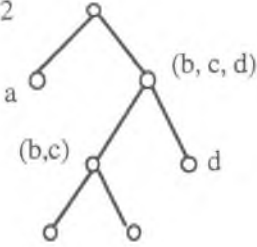
(6e)'deki *bu* işaret adılı (6a-d)'deki tüm tümceleri kapsayan bölüme işaret etmektedir. Bu adılın bir başka işaret alanı ise (6d) olabilirdi. Fakat, *bu* adılı Sağ Sınır Kuralı'na göre sağ sınırdaki olmayan (6a), (6b), (6c)'deki tümcelere tek tek ya da bunların tümüne işaret edemezdi.

Bu/bunlar adıllarından farklı olarak *şu/şunlar* adılları öngönderimseldir; yani kendilerinden sonraki metin bölümlerine işaret ederler (Ozil ve Şenöz 1996, Turan 1997). Turan (1997)'de *şu/şunlar* adıllarının metin yapısı ağaçlarındaki sağdaki kardeşinde bulunan metin bölümlerine işaret etme olasılığından söz edilmişti. Bu öneri örnek (7) ve Şekil (2)'de tartışılmıştır:

7.
 - a. İnsan bir kadına gönül verince hemen **şunları** sormalı kendi kendine:
 - b. Çevresindeki insanlar kimler?
 - c. Yaşamı nasıl geçmiştir?
 - d. Yaşamın bütün mutluluğu buna dayanır. (Gökmen 13.8.97)

Örnek (7a)'daki *şunları* adılı kendisinden sonra gelen (7b,c,d)'deki bölüme işaret etmektedir. Şekil (2)'deki metin yapısı ağacında *şunları* adılıma içeren (7a)'nın sağdaki kardeşi adılın işaret ettiği bölümü içermektedir:

Şekil 2

Bu çalışmada bu kuralların Türkçe metinlerde ne ölçüde geçerli olduğu da sınanacaktır.

3. Yöntem

İncelenecek veri tabanı *Hürriyet ve Milliyet* gazetelerindeki yirmibeş köşe yazarının değişik tarihlerde yazılmış toplam elliyedi tane yazısı taranarak toplanmıştır (bkz.veritabanını oluşturan metinler). Bu yazılarda bulunan toplam 467 adılın bulunduğu metinlerin her biri adılın öncülünü, adılın içinde bulunduğu tümceyi ve onu takip eden tümceleri de içerecek şekilde bilgisayarda bir dosyada toplanarak her örnek numaralandırıldı. Yukarıda da sözü edilen çalışmaların bulguları gözönüne alınarak çeşitli hipotezler ve boş hipotezler oluşturuldu; ve adılların dağılımında istatistiksel olarak önemli olabilecek olası bağımlı değişkenler belirlendi. Bağımsız değişkenler bu çalışmada incelenen adıllardır: boş adıl, *o/onlar*, *bu/bunlar*, *şu/şunlar*. Bağımlı değişkenlerden bazıları şunlardır: Adılların öncüllerine göre dağılımları, Merkezleme Kuramındaki geçişlere göre dağılımları; [+AÖ] öncüllerin [canlı] olmasının adıl seçimindeki etkisi (Givón, 1983); *bu* ve *şu* 'nun Bölüm 2.2'de sözü edilen metin işaret adıl kurallarına uyup uymadıkları. Daha sonra her adıl bu değişkenlere göre kodlanarak incelendi. Bu çalışmada Webber (1988, 1991) doğrultusunda en küçük metin birimi tümcecik olarak kabul edildi.

4. Bulgular

4.1. Adılların öncüllerine göre dağılımları

Tablo (1) ve (2) aynı bilgileri kapsamakla birlikte ilkinin Ad Öbeği olmayan öncülleri ayrı ayrı içermesi nedeniyle, Tablo (2) ise Ad Öbeği [+AÖ] ve Ad Öbeği olmayan [-AÖ] öncülleri karşılaştırma olanağı sağlaması nedeniyle burada birlikte sunulmuştur. Tablo (1) ve (2)'de tüm adılların (%68)'inin öncüllerinin [+AÖ], (%38)'inin ise [-AÖ] olduğu görülmektedir. Boş adıl ve *o/onlar* 'ın en çok Ad Öbeklerine (sırasıyla % 85 ve % 98) göndergede bulunduğu;*bu/bunlar* 'ın ise Ad Öbeği olmayan tümce (%24), tümcecik (%15), iki ya da daha fazla tümceden

oluşan metin (%39) ve Eylem Öbeklerinin (%4) toplamına (%83) işaret ettiği görülmektedir. İşaret adlarından ise çoğunun *bu/bunlar* olduğu, *şu/şunlar* adlarının daha az kullanıldığı gözlenmiştir: bunlar sırasıyla toplam adlarının (%26) ve (%2)'sidir. Bunun yanı sıra, boş adların ve *o/onlar* adlarının da işaret adlı olarak kullanıldığı gözlenmiştir: sırasıyla (%15) ve (%2).

Tablo: 1 Adılların Öncüllerine göre dağılımları:

	Boş Adıl	o / onlar	bu / bunlar	şu / şunlar	Toplam
[+Ad Öbeği]	202 (%85)	95 (%98)	21 (%17)		318 (%68)
tümce	13 (% 5)		30 (%24)	3	46 (%10)
tümcecik	3 (% 1)	1	19 (%15)	2	25 (% 5)
metin	18 (% 8)	1	48 (%39)	5	72 (%15)
Eylem Öbeği	1		5 (%4)		6 (% 1)
Toplam	237 (%51)	97 (%21)	123 (%26)	10 (% 2)	467

Tablo: 2 Adılların [-Ad Öbeği] öncüllerine göre dağılımları:

	Boş Adıl	o / onlar	bu / bunlar	şu / şunlar	Toplam
[+Ad Öbeği]	202 (% 85)	95 (% 98)	21(% 17)		318 (% 68)
[-Ad Öbeği]	35 (% 15)	2 (% 2)	102 (% 83)	10	149 (% 32)
Toplam	237(% 51)	97 (% 21)	123 (% 26)	10 (% 2)	467

Öncülleri [-AÖ] olan boş adılar toplam 35 tane olup 29 tanesi *bu/bunlar*, diğer 7 tanesi ise *şu/şunlar* adlarının yerine kullanılmıştır. Aşağıda (8)'de *şu* yerine, (9) ve (10)'da ise *bu* yerine boş adılar kullanıldığı görülmektedir. Yatık harflerle yazılan öğeler öncülleri siyah harflerle yazılanlar ise adıları göstermektedir. (8)'deki boş adıl kendisinden sonra gelen bölüme işaret etmekte, (9)'daki boş adıl yatık yazılmış tümcelerde ifade edilen olayın durumuna (State of Affairs), (10)'daki *onu* adlı ise kendisinden önceki koşul tümceciğindeki olaya işaret etmektedir:

8. Ø Anladım ki, şehirlerin nasıl korunduğunu görmek için dünyayı dolaşmalı, bir şehrin yok edilmiş (!) örneği olarak da İstanbul'un eski semtlerini gezmeli. (Hızlan 27.9.1997)

9. Dün açıklanan yeni hükümet genelde saygın, dürüst ve tutarlı kimselerden oluşuyor. Başbakan seçimini iyi yapmış. (Partilerden) kabineye iyi ve düzgün isimler girmiş. Ø Sevindirici bir durum.(Çölaşan.1.7.1997)

10. Bugüne kadar aralarında bir tane (o insanları) seven görmedim. Birkaç tanesi öyle olup benden sakladılarsa, onu elbette bilemem. (Çölaşan.1.8.1997)

Yukarıda (8), (9), ve (10)'daki örneklerde de görüldüğü gibi boş adılar ve *o/onlar* adıları yalnızca [+AÖ] öncüllü adılar değildir. Iatridou ve Embick (1997) Yunanca, Katalanca ve Bulgarca'dan örnekler vererek adıl düşmeli dillerde boş adıların eylemdeki kişi, sayı ve cins (gender) ekleriyle belirlenmeleri nedeniyle ancak kişi, sayı ve cins özellikleri olan [+AÖ] öncülleriyle eşgöndergeli olabileceklerini önermektedirler. Onlara göre, tümce ve tümceciklerin kişi, sayı gibi özellikleri olmaması nedeniyle boş adıların öncülleri olmaları söz konusu değildir. Bu öneri boş adılın ancak zengin çekim ekleriyle anlaşılmadığı Korece ve Çince gibi dillerde [-AÖ] öncülleri olabileceğini öngörmektedir. Iatridou ve Embick zengin çekimli boş adılı Hint Avrupa dillerinde boş adıların hem tümcelerarası hem de tümceçi [-AÖ] öncülleri olamayacağını savunurken koşul tümceciklerinden örnekler vermektedirler. Bunlardan biri Türkçe'ye çevrildiğinde aşağıdaki tümce elde edilir:

11. Eğer Ahmet işe geç kalırsa, Ø patronunu araba almaya ikna edecek.

Iatridou ve Embick (11) gibi bir örnekte adıl düşmeli Hint-Avrupa dillerinde boş adılın tümcecige işaret edemeyeceğini, bunun için bir işaret adılı gerekli olduğunu savunurlar. Bir Hint-Avrupa dili olmayan Türkçe'de de boş adıl bir öncedeki koşul tümcecigine işaret edemez; ancak *Ahmet* 'le eşgöndergeli olabilir. Ancak aynı koşul tümcecigine, bir başka ana tümce içinde, aşağıdaki örnekte olduğu gibi boş bir adıla işaret edilebileceği görülmektedir:

12. Eğer Ahmet geç kalırsa, Ø beni ilgilendirmez.

Bu demektir ki, Iatridou ve Embick'in önerisi zengin çekim ekli Türkçe için mutlak anlamda geçerli değildir. Ayrıca Di Eugenio (1989:130-1) zengin çekimli adıl düşmeli bir Hint-Avrupa dili olan İtalyanca'da boş adıların işaret adılı olarak kullanıldığını göstermiştir. Iatridou ve Embick büyük bir olasılıkla (12)'deki gibi bir boş adılın içeriksiz (dummy, expletive) özne olduğunu, böylece kurallarına istisna oluşturmadığını savunacaklardır. Bunu tartışmak bu çalışmanın amaçları dışındadır. Ancak burada, işaret adıllarının *bu/bunlar* ve *şu/şunlar* ile kısıtlı olmadığını gözlenmiştir.

Bu bölümdeki veriler, *şu/şunlar* dışında hiç bir adılın mutlak anlamda, yani yüzde yüz oranında, [+AÖ] ya da [-AÖ] öncülleriyle birlikte kullanılmadığını göstermiştir. Fakat boş adıllarla *o/onlar* 'ın öncüllerinin daha fazla oranda [+AÖ] olmasının; *bu/bunlar* adıllarının öncüllerinin ise daha fazla oranda [-AÖ] olmasının rastlantı olmadığı gözlenmiştir (p 0.0001). Sonuç olarak, veriler yüzde yüz oranında olmasa da istatistiksel olarak çok önemli oranda boş adıllarla *o/onlar* adıllarının [+AÖ] olan öncüllerle eşgöndergeli olduğunu, diğerlerinin ise [-AÖ] olan öncüllere işaret ettiğini göstermektedir.

4.2. Merkezleme Kuramı Geçişleri ve [+AO] Öncüllü Adılların Dağılım ve İşlevleri

Bu bölümde öncülleri [+AO] olan iki grup adılın metindeki dağılım ve işlevleri karşılaştırılacaktır: 1) *bu/bunlar* adılları, 2) boş adıllarla *o/onlar* adılları. Ancak boş adıllarla *o/onlar* adıllarının işlevlerinin karşılaştırılması bu çalışmanın kapsamı dışındadır (Bunun için bkz. Kornfilt 1984, Enç 1986, Erguvanlı-Taylan 1986, Özsoy 1987, Kerslake 1987; Turan 1995, Oktar ve Yağcıoğlu 1997 ve diğerleri)⁴.

Tablo (3)'deki sayılar veri tabanındaki [+AO] öncüllü adılların Merkezleme Kuramı geçişlerine göre incelenmesi ile elde edilmiştir:

Tablo 3

	O+ boş adıl	bu/bunlar	TOPLAM
DEVAM	214 (%98)	5 (%2)	219 (% 60)
İÇERME	49 (%94)	3 (%6)	52 (%16)
Y.DÖNÜŞ	9 (%90)	1 (%10)	10 (%3)
T.DÖNÜŞ	25 (%68)	12 (%32)	37 (%12)
TOPLAM	297 (%93)	21 (%7)	318

Tablo (3) çok çarpıcı biçimde 318 [+AO] öncüllü adıldan sadece 21 tanesinin (%7) *bu/bunlar* ve 297'sinin (%93) *o/onlar* ve boş adıl olduğunu göstermektedir. Merkez geçişlerinde *o/onlar* ve boş adılların *bu/bunlar* adıllarına göre daha fazla kullanıldığı da gözlenmiştir: DEVAM (%94), İÇERME (%94), Y. DÖNÜŞ (%90) ve T. DÖNÜŞ (%68).

Verilerdeki *bu/bunlar* adıllarının hiç biri bir önceki sözcede Mg değildir. Ancak ilk kez Mg olan bir öge için kullanıldığı gözlenmiştir.

Örnek (13c)'de kendisinden önceki sözce olan (13b)'de Mg olmayan bir grup yazara (13c)'de *bunlar* adılı ile göndergede bulunuluyor. Bu gönderge ancak (13c)'de adıl kullanımı ile birlikte Mg olmaktadır:

13. a. Neyse, spor yazarları tribününe girdik.
- b. Sağımda iki hasta Beşiktaş taraftarı olan Cenk Koray ve Neco, solumda Güven Taner, eski Beşiktaş futbolcuları Vedat ve Şanlı oturuyor.
- c. **Bunların** tümü Beşiktaş yazarı.
- d. Sağlı sollu, önlü arkalı büyük muhabbet maç öncesi başlıyor. (Çölaşan 12.8.97)

Diğer yandan, (14b) ve (15b)'de kendilerinden önceki sözcelerde sözü edilmiş ve dikkat odağında belirginleşmiş olan göndergelere devam edildiği görülmektedir. Hem (14c) hem de (15c)'deki İÇERME bir önceki sözcelerdeki (14b

ve 15b) Mg'yi içermektedir. Bu sözcelerde *o/onlar* adıllarının kullanımı bağdaşık bir metin oluşturmakta, ancak yerine *bu/bunlar* adıllarının kullanımı uygun olmamaktadır:

14. a. Eğer zaman ve o zaman içinde olanlar bu insanlara biraz olsun bir şeyler öğrettiyse,
 b. Ø bilmeleri gerekiyor. (DEVAM)
 c. Yazgı, (...) Türkiye'yi kurtarma görevini yine **onlara** / # **bunlara** verdi... (İÇERME) (Coşkun 1.7.97)
15. a. (Erkmen)i Bilmeceler hazırladı,
 b. Ø; sözcük oyunlarını bulmacaya getirdi. (DEVAM)
 c. Bulmaca çözenler **onun;** / * **bunun;** bu yöntemle bir çok yeni kelime öğrendiler. (İÇERME)
 d. Gazete okurlarının çoğu **onun;** bilmecelerini çözerken, (İÇERME)
 e. o; / * **bu;** çevirmen olarak iki dil arasındaki çeviri zorluklarını çözüyordu. (DEVAM) (Hızlan 1.7.1997)

Mg için *bu/bunlar* kullanımının bağdaşık metin sağlamaması daha fazla örnekte de görülebilir. (16) ve (17) de (14) ve (15)'de olduğu gibi Mg için *o* adılının yerine *bu* adılının kullanılamayacağını göstermektedir:

16. a. Ø; Tam o noktada çalışıyor,
 b. ilkokulun birinci sınıfından terk onbir yaşındaki tamirci.
 c. **O'nu** / * **bunu** geçtiğimiz pazar sabahı tanıdım.
 d. Ø; Bir ailenin sekiz çocuğundan biriydi.(Atıkkın, 12.8.97)
17. a. Ø; siyasete girdiğinden beri partisinin kaybettiği bütün savaşların gerçek komutanıdır.
 b.Partisinin kaybettiği bütün savaşları **o** / ***bu** kaybetmiştir.
 c.Koskoca bir partiyi bugün barajın altına indirmenin sorumluluğu, sadece ve sadece **ona** / ***buna** aittir. (Özkök 30.6.97)

Bu gözlemleri (18)'deki kuralla genelleleyebiliriz:

18. Metinde bir önceki sözcede sözü edilmiş, Mg anlamında konu olmuş, ve boş ya da *o/onlar* adıllarının kullanımıyla dikkat odağında iyice öne çıkarılmış göndergeler *o/onlar* ya da boş adıllarla ifade edilebilir, ama yerlerine *bu/bunlar* adılları kullanılamaz⁵.

Kural (18)'in veri tabanındaki tüm adılar için geçerli olduğu gözlenmiştir. Öyleyse, *o/onlar* ve boş adılarla *bu/bunlar* adılarının dikkat odağında farklı işlevleri vardır. İlk tip adılar dikkat odağında son derece belirgin olan metin göndermeleri için kullanılırken, *bu/bunlar* daha az belirgin olan göndermeler için kullanılmaktadır. Passonneau (1993) İngilizce'deki *it* ve *that* adılarının kullanımına ilişkin benzer bulgular elde etmiştir. Passonneau (1993: 208) bu iki adilla elde edilen bağdaşıklıkla ilgili bilişsel ve yapısal olarak farklı olduğunu savunmakta ve *it* adılının yerel merkez oluşturduğunu önermektedir. Passonneau (1993: 209) ayrıca bu adilla ifade edilen göndermelerin dikkat odağında yani metinde ve bellekte daha fazla kalma olasılığından söz etmekte, ancak bunu ölçecek bir ölçüt önermemektedir. Himmelmann (1996:225) metin işaret adılarının yalnızca bir kez kullanılan öğeleri ifade ettiklerini ve daha sonraki metinde bunlardan söz edilmediğini belirtmektedir⁶.

Bu çalışmada daha önceden dikkat odağında belirginleştirilmiş öğelerin boş adıl ve *o/onlar* 'la ifade edildiği görülmüş, ancak bu adılarla ifade edilen öğelerin takip eden metin bölümlerinde daha fazla kalma olasılığının incelenmesi ve Himmelmann'ın önerisinin sinanması bir başka araştırmaya bırakılmıştır.

4.3. Adılların Canlı Cansız [+AÖ] Öncüllere göre Dağılımı

Givón (1983) adılarının dağılımında öncüllerinin canlı ve cansız olmasının önemli bir unsur olduğunu önerir. Givón canlı öğeler daha belirgin ve metinde daha fazla öne çıkmış olmaları nedeniyle bunlara az içerikli adılarla gönderge yapıldığını savunur. Passenneau (1993)'de İngilizce'deki *it* ve *that* adılarının dağılımında öncüllerin [canlı] özelliğinin önemli bir rolü olduğunu göstermiştir. Bu yüzden bu çalışmada sinanmış bir bağımlı değişken de [+AÖ] öncüllünün [canlı] özelliğinin *bu/bunlar* ve *o/onlar* boş adılarının seçimindeki etkisidir. 21 *bu/bunlar* adılının 10'u (%45) canlı, 11'i (%55) cansız öğelere, 200 boş adılın 179 tanesi (%89) canlı öğeye ve 97 *o/onlar* adılının 80 tanesi (%82) canlı öğeye gönderge amacıyla kullanılmıştır. *Bu/bunlar* 'in cansız, boş adılların canlı öğelere gönderge amacıyla istatistiksel olarak önemli ölçüde tercih edildiği görülmüştür. Cansız öncüller için Varbrul ağırlıkları şöyledir: boş adıl : 0.436 (tercih edilmiyor), *o/onlar* : 0.539 (hem canlı, hem cansız öğeler için kullanılmama oranı beklentisi hemen hemen aynı), *bu/bunlar*: 0.862 (cansız adıllar için kullanım oranı çok yüksek, canlı öğeler için daha az). (p 0.001).

4.4. [-AÖ] öncüllü İşaret adıllarının kurallara uyma oranları

Verilerdeki [-AÖ] öncüllü adılların Bölüm 2.2'de sözü edilen işaret adılı kurallarına uydıkları doğrultusundaki hipotez doğrulanmıştır. *Şu/şunlar* adılarının %100'ünün metin ağaç yapısı ağaçlarındaki sağ kardeşlerindeki bölüme işaret ettiği gözlenmiştir. İşaret adılı olarak kullanılan 35 boş adıldan 35'inin Sağ Sınır ve sağ kardeş kurallarına uydıkları, 2 *o/onlar* adılının 2'sinin ve 102 *bu/bunlar* adılının 100 tanesinin (%98) Sağ Sınır Kuralı'na uydıkları saptanmıştır. Öyleyse, bu iki

kural verilerle sınınanarak büyük ölçüde çekirdek kurallar olarak geçerli sayılabilir. Aşaşıda veri tabanında toplam 2 tane olan Sağ Sınır Kuralı'na uymayan örneklerden biri incelenecektir⁷:

Örnek (19c)'deki *bu* adılının işaret alanı (19a)'daki cümledir. Çok açık bir biçimde (19b)'deki tümce adılın işaret alanının kapsamı dışındadır. Bu yüzden (19)'daki adıl Sağ Sınır Kuralı'na uymamaktadır:

19. a...bizim parlamenter demokratik sistemimizin gerçek ruhuna uygun davranmayı planladım bir ara.
b.Ancak görüyorsunuz işte,
c. yapamadım **bunu** (Turgut 12.8.97)

Ancak buradaki adilla işaret alanı arasındaki (19b) tümcesinin okuyucuya yönelik bir hatırlatma niteliğinde adeta iki metin arasında parentez açan bir ifade olduğunu ve bir parantezin adilla işaret alanını ayırmadığı, bu yüzden de kurala istisna oluşturmadığı savunulabilir.

5. Sonuç

Bu çalışmada adılların dağılım ve işlevleri tartışılmış ve daha önceki bazı araştırmaların bulguları veri tabanını oluşturan yazılı metinlerde niceliksel olarak sınıanmıştır.

Bu araştırmada adılların dağılımındaki en önemli unsurların şunlar olduğu gözlenmiştir: [AÖ] öncüller, göndergenin konu anlamında Mg olması; [canlı] öncüller. Ayrıca, metin işaret adıllarının daha önce önerilen ve yukarda da tartışılan kurallara uydukları da saptanmıştır.

Bu çalışma Türkçe'deki adıllarla ilgili tüm soruları cevaplamaktan uzaktır. Adıllarla ilgili incelenecek pek çok sorun araştırmacıları beklemektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Boş adıllarla *o/onlar* adıllarının hangi koşullarda [-AÖ] öncül aldıkları, *o, bu, şu* adıllarının sıfat olarak kullanıldıkları zaman gönderimsel Ad Öbekleri'ndeki işlevleri, gibi.

Notlar:

1.Metin göndergesi terimi Karttunen'in (1976) *discourse referent*, Webber'in (1979) *discourse entry*, Heim'in (1982) *file* kavramlarına karşılık olarak kullanılmıştır. Karttunen (1976: 366) metin göndergesini belirtili bir Ad Öbeği (ve belirtili bir adıl) ile eşgönderimsel olabilen bir Ad Öbeği olarak tanımlamıştır. Türkçe'deki Ad Öbeklerinin metin göndergesi olma özelliklerini belirleyen öğeler Turan (1994) ve içindeki kimi kaynakçada tartışılmıştır.

2. Grosz ve Sidner'in (1986) metin yapısı kuramındaki üç öge dilbilimsel yapı, amaç yapısı ve dikkat odağı yapısıdır.

3. Literatürde ileriye-dönük merkezlerin sıralamasını belirleyen diğer unsurlar da tartışılmıştır (Örneğin Kameyama 1988, Turan 1995, Strube ve Hahn 1996).

4. Ruhi (1992) ise anlatılarda boş adlarla belirtili Ad Öbeklerinin işlevlerini karşılaştırmaktadır.

5. Kerslake (1987) ve Turan (1995) boş adlarla *o/onlar* adlarının birbirlerinin yerine kullanılmadığını göstermişlerdir. Örneğin Turan (1995) DEVAM geçişlerinde adıl vurgulu olmadıkça boş adıl, İÇERME ve Y.DÖNÜŞ geçişlerinde ise *o/onlar* adlarının daha fazla kullanıldığını göstermiştir. Örneğin (15e) ve (17b)'de DEVAM geçişleri olmasına rağmen, *o* adılı bu iki örnekte de odak (focus) oldukları için vurgulu adlardır. Vurgulu bir adıl ise boş adıl olamaz.

6. Himmelmann İngilizce'deki bilimsel metinlerden söz etmektedir. Ancak Passonneau konuşma metinlerinde işaret adlarıyla ifade edilen metin bölümlerinin daha sonra *it* adılının bir kaç kez aynı bölüm için kullanılmasıyla bağdaşık zincir (cohesive chain) elde edildiğini göstermektedir.

Veri tabanını oluşturan metinler

1. Altaylı, F. *Hürriyet* (12.8.1997), (27.9.1997), (20.10.1997)
2. Asena, D. *Milliyet* (22.11.1997)
3. Atikkan, Z. *Hürriyet* (12.8.1997)
4. Bila, H. *Milliyet* (29.9.1997)
5. Coşkun, B. *Hürriyet* (1.7.1997), (1.8.1997), (12.8.1997), (27.9.1997)
6. Çongar, Y. *Milliyet* (7.7.1997)
7. Çölaşan, E. *Hürriyet* (1.7.1997), (1.8.1997), (12.8.1997), (27.9.1997)
8. Donat, Y. *Milliyet* (7.7.1997)
9. Ekşi, O. *Hürriyet* (1.8.1997), (13.9.1997), (19.10.1997)
10. Elekdağ, Ş. *Milliyet* (7.7.1997)
11. Erk, N. *Hürriyet*. (13.8.1997)
12. Fişek, K. *Hürriyet* (1.7.1997), (12.8.1997)
13. Gökmen, Y. *Hürriyet* (1.8.1997), (12.8.1997), (13.8.1997), (27.9.1997)
14. Hızlan, D. *Hürriyet* (1.7.1997), (1.8.1997), (13.8.1997), (27.9.1997)
15. Hızlan, D. *Hürriyet* (1.8.1997)
16. Neftçi, S. *Hürriyet*. (13.8.1997), (27.9.1997)
17. Özkök, E. *Hürriyet* (30.6.1997), (1.8.1997), (11.8.1997), (20.10.1997), (27.9.1997)
18. Solak, *Hürriyet*. (13.8.1997)
19. Soysal, M. *Hürriyet* (1.7.1997), (1.8.1997), (12.8.1997), (13.8.1997)

20. Telci, G. *Hürriyet*. (27.9.1997)
21. Tınç, F. *Hürriyet* (1.8.1997),
22. Turgut , S. *Hürriyet* (1.7.1997), (7.7.1997), (1.8.1997), (12.8.1997), (13.8.1997)
23. Türeñç, T. *Hürriyet* (1.8.1997), (27.9.1997)
24. Uluç, D. *Hürriyet* (27.9.1997), (20.10.1997)
25. Uluengin, H. *Hürriyet* (1.7.1997), (27.9.1997)

Kaynakça

- Ariel, M. 1990. *Accessing noun phrase antecedents*. London & New York: Roulledge.
- Brennan, S. E. M. (Walker) Friedman and C. Pollard. 1987. "A Centering approach to pronouns" *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the ACL*: 155-162.
- Di Eugenio, B. 1989. "Clausal reference in Italian" M. Jack, L. Koenig and A. Taylor (eds.) *Penn Review of Linguistics* 13: 122-135.
- Enç, M. 1986. "Topic switching and pronominal subjects in Turkish" D. Slobin ve K. Zimmer (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.: 195-208.
- Erguvanlı-Taylan, E. 1986. "Pronominal versus zero representation of anaphora in Turkish". D. Slobin ve K. Zimmer (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.: 209-231.
- Fox, B. 1987. *Discourse structure and anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, T (ed.) 1983. *Topic continuity in discourse*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Grosz, B. 1981. "Focusing and description of natural language dialogs" A. Joshi, B. l. Webber and I. Sag (eds.) *Elements of discourse understanding*. Cambridge: Cambridge University Press: 85-105.
- Grosz, B. and C. Sidner 1986. "Attentions, intentions and the structure of discourse" *Computational Linguistics*. 12: 175-204.
- Grosz, B., A. Joshi and S. Weinstein. 1983. "Providing a unified account of definite noun phrases in discourse" *Proceedings of the 21st Annual Meeting of ACL* : 44-50.
- Grosz, B., A. Joshi and S. Weinstein. 1995. "Centering: A framework for modeling the local coherence of discourse" *Computational Linguistics*. 21/2: 203-225.
- Gundel, J., K. Hedberg ve R.Zacharski. 1993. "Cognitive status and the form of referring expressions in discourse" *Language* 69: 274-307.

- Heim, I. 1982. *The semantics of definite and indefinite noun phrases*. Massachusetts: Üniversitesi: Doktora tezi.
- Himmelman, N.P. 1996. Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses" B. Fox (ed.) *Studies in Anaphora*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.: 205-254.
- Iatridou, S. and D. Embick. 1997. "Apropos *pro*". *Language*. 73/1: 58-78.
- Kameyama, M. 1985. *Zero anaphora: The case of Japanese*. Stanford Üniversitesi: Doktora tezi.
- Karttunen, L. 1976. "Discourse referents" J. McCawley (ed.) *Syntax and Semantics* 7. New York: Academic Press: 363-385.
- Kerslake, C. 1987. "Noun Phrase deletion and pronominalization in Turkish". H.E. Boeschoten and L. T. Verhoeven (eds.) *Studies on Modern Turkish*. Tilburg University Press: 91-104.
- Kornfilt, J. 1984. *Case marking, agreement, and empty categories in Turkish*. Harvard Üniversitesi: Doktora tezi.
- Oktar, L. ve S. Yağcıoğlu. 1997. "Türkçe'de söylem yapısı ve artgönderim" K. Imer ve E. Uzun (yay.) *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*. 7-9 Ağustos 1996: 331-345.
- Ozil, Ş. ve C. Şenöz. 1996. "Türkçe'de "Bu", "Şu" sözcükleri". L. Oktar ve A. Cem Değer (haz.) *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*: İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi: 27-39.
- Özsoy, S. 1987. "Null subject parameter and Turkish" H. E. Boeschoten and L. T. Verhoeven (eds.) *Studies on Modern Turkish*. Tilburg University Press: 82-90
- Passonneau, R. 1993. "Getting and keeping the Center of attention" M. Bates and R.W. Weischedel (eds.) *Challenges in Natural Language Processing*. Cambridge: Cambridge University Press: 179-227.
- Reinhart, T. 1981. "Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics" *Philosophica* 27:53-94.
- Ruhi, Ş. 1992. "Zero NP Anaphora vs full NP Anaphora in Turkish" A. Konrot (ed.) (1996) *Modern Studies in Turkish Linguistics*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi: 105-116.
- Strube, M. and U. Hahn. 1996. "Functional Centering". *34th Annual Meeting of the ACL*: 270-277.
- Suri, L. and K. McCoy. 1993. "Comparing Focusing and Centering and problems with complex sentences" Centering Workshop seminerinde sunulan bildiri. Pennsylvania Üniversitesi, Philadelphia. 8-10 Mayıs.
- Turan, Ü. D. 1994. (yay. hazırlanıyor) "Zero object arguments and referentiality in Turkish" VII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansında sunulan bildiri. Mainz, Almanya. 4-6 Ağustos.

- Turan, Ü. D. 1995. *Null vs. overt pronouns in Turkish: A Centering Approach*. Technical report. Institute for Research in Cognitive Science. Pennsylvania Üniversitesi Philadelphia.
- Turan, Ü. D. 1997. "Metin işaret adıları: *bu, şü* ve metin yapısı". D. Zeyrek ve Ş.Ruhi (haz.) *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi. 22- 23 Mayıs.
- Webber, B. L. 1979. *A formal approach to discourse anaphora*. New York: Garland Publishing, Inc.
- Webber, Bonnie. 1988. Discourse deixis: Reference to discourse segments. *Association for Computational Linguistics*. 26:113-122.
- Webber, Bonnie. 1991. Structure and ostension in the interpretation of discourse deixis. *Language and Cognitive Processes*. 6/2: 107-135.